

Received 1 February 2024

Accepted 10 May 2024

Published November 2024

DOI: 10.1344/DIALECTOLOGIA2024.2024B.8

UN ANALÍS DEL FENÓMENU DE LA CONCORDANZA DE TEMPORALIDÁ

N'ASTURIANU

Avelino CORRAL ESTEBAN *

Universidad Autónoma de Madrid

avelino.corral@uam.es

ORCID: 0000-0002-3017-4509

Resume

Esti estudiu trata d'ufir un análisis del comportamientu funcional de los tiempos y los modos verbales n'asturianu en rellación col fenómenu de la concordanza de temporalidá, ye dicir, de les rellaciones temporales ente los tiempos verbales nes oraciones complexes, coles mires de confirmar si les combinaciones de tiempos verbales puen esplicase al traviés de la cronoloxía relativa ente'l tiempu verbal de la cláusula subordinada y el momentu nel que s'asitia l'aición espresada pol verbu principal. La esistencia de regles sintáctiques combinatories derivaes de la estructura formal que rixen l'usu de los tiempos verbales nes construcciones complexes va ser tamién esaminada, al igual que l'importante papel que xueguen les característiques léxico-semántiques del xuegu del verbu principal nes subordinaes sustantives, les propiedades referenciales del antecedente nominal nes relatives, o les especificaciones denotatives del conector subordinante nes alverbiales, pa complementar la falta de referencia temporal de les formas verbales de dellos tiempos verbales, especialmente del mou suxuntivu, na cláusula dependiente.

Palabras clave: concordanza de temporalidá, oraciones complexes, tiempos verbales, mou, llingua asturiana

* Departamento de Filología Inglesa, 205 módulo VI BIS, Facultad de Filosofía y Letras, Universidad Autónoma de Madrid.

© Author(s)

UNA ANÀLISI DEL FENOMEN DE LA CONCORDANÇA TEMPORAL EN ASTURIÀ

Resum

Aquest estudi intenta oferir una anàlisi del comportament funcional mostrat pels temps verbals i els estats d'ànim en asturià en relació amb el fenomen de la seqüència de temps, és a dir, la relació entre temps verbals en frases complexes, amb l'objectiu de confirmar si la combinació de temps verbals es pot explicar o no per una cronologia relativa entre el temps del verb dependent i el temps en què té lloc l'acció denotada pel verb matricial. També s'examinarà l'existència i la naturalesa de les regles sintàctiques derivades de l'estructura formal que governa la combinació de temps verbals en construccions complexes, com també el paper important que tenen les característiques lexicosemàntiques del verb matricial en oracions subordinades complementàries, les propietats referencials de l'antecedent nominal en oracions relatives o les especificacions denotatives del connector subordinant en oracions subordinades adverbials, per complementar la manca de referència temporal de les formes d'alguns temps verbals, especialment de l'estat d'ànim subjuntiu, en la oració dependent.

Paraules clau: seqüència de temps, temps complexos, temps verbals, estat d'ànim, llengua asturiana

AN ANALYSIS OF THE PHENOMENON OF TEMPORALITY CONCORDANCE IN ASTURIAN

Abstract

This study attempts to offer an analysis of the functional behaviour displayed by verb tenses and moods in Asturian in relation to the phenomenon of sequence of tenses, that is the relationship between verb tenses in complex sentences, with a view to confirming whether or not the combination of verb tenses can be accounted for by a relative chronology between the verb tense of the dependent verb and the time when the action denoted by the matrix verb takes place. The existence and nature of syntactic rules derived from the formal structure that govern the combination of verb tenses in complex constructions will also be examined, as will the important role that the lexico-semantic characteristics of the matrix verb in complement subordinate clauses, the referential properties of the nominal antecedent in relative clauses, or the denotative specifications of the subordinating connector in adverbial subordinate clauses, to complement the lack of temporal reference of the forms of some verb tenses, especially of the subjunctive mood, in the dependent clause.

Keywords: sequence of tenses, complex tenses, verb tenses, mood, Asturian language

1. Entamu

El sistema verbal de la llingua asturiana, exautamente igual que'l de les otres llingües romániques, suel describise y analizase tradicionalmente en función de les

categorías gramaticales de mou y tiempu (Coseriu 1976, Viejo Fernández 1997, Andrés Díaz 2013). El mou ye una traza gramatical que participa na conxugación verbal al través de so inflexón pa reflexar l'actitú del falante en rellación col eventu denotáu pol predicáu, o, dicho d'otra manera, pa describir el grau de realidá —y dacuando tamién la fuerza ilocutiva— de la predicación verbal. Como esta categoría gramatical suel entendese en base a la dualidá *realis / irrealis*, paez lóxico clasificar los modos en dos grupos namái. Con eses, el conceutu de *modus realis* fai referencia a formes verbales que describen eventos o acciones reales, polo que'l mou indicativu, utilizáu pa espresar fechos reales qu'asocedieron, asoceden o van asoceder, resulta ser el mou más común. Los modos irreales, pelo contrario, señalen aiciones o eventos irreales o astrautos, de manera que'l mou suxuntivu, qu'espresa fechos que denoten posibilidá, deséu, mieu, necesidá, fechos hipótéticos, o pensamientos contrafactuales, ye'l so más claru exemplu.

Pela so parte, el tiempu verbal suel definise xeneralmente como una categoría qu'asitia l'aición, procesu o estáu denotáu pol predicáu respeito al tiempu de la fala, siquier n'oraciones principales o independientes. Los tiempos verbales suelen clasificase tradicionalmente acordies con cuatro criterios fundamentalmente: 1) la so morfoloxía, que dexa estremar tiempos simples y tiempos compuestos; 2) el so anclaxe temporal, que los estrema en tiempos absolutos (e.g. presente simple, pretéritu perfeutu simple o indefiníu y futuru simple) y tiempos relativos (e.g. pretéritu imperfeutu, condicional simple y tolos tiempos compuestos) (Eguren y Fernández Soriano 2006: 100), dependiendo de si'l so valor temporal refléxase direutamente del momentu de la fala o d'un puntu de referencia que pue nun coincidir col momentu de la fala, respetivamente; 3) la so esfera o referencia temporal, qu'estrema ente tiempos de la esfera del presente (e.g. presente simple y futuru simple), si denoten un intervalu temporal qu'inclúi'l momentu de la enunciación, o de la esfera del pasáu (e.g. pretéritu indefiníu, pretéritu imperfeutu y condicional simple), si l'eventu s'asitia nun momentu que precede al momentu de la fala ensin incluyilo; y 4) les sos propiedaes

aspeutuales, que básicamente traen la diferenciación ente tiempos perfeutivos y tiempos imperfeutivos.¹

En comparanza con otres llingües romániques, l'asturianu cuenta con un númberu bien reducíu de tiempos verbales: 6 tiempos verbales nel mou indicativu (presente, pretéritu indefiníu, pretéritu imperfeutu, pretéritu pluscuamperfeutu, futuru y condicional) y 2 tiempos verbales nel mou suxuntivu (presente, pretéritu imperfeutu)² (ALLA 2001: 176-183). Al nun utilizar malapenes les formes compuestes, l'asturianu fai un mayor usu de dellos tiempos verbales simples, especialmente'l presente y el pretéritu imperfeutu de suxuntivu, que n'otres llinguas romániques. Esti aumentu de funciones del suxuntivu obviamente trai la espresión d'un mayor númberu de rellaciones temporales ya implica, polo tanto, atopar ambigüedá semántica en delles construcciones si nun se tien un contestu claru y definíu. El mou suxuntivu ta más estrechamente rellacionáu coles oraciones subordinaes y ende ye onde resulta más complicáu identificar el so enclín temporal, al depender esta de la interpretación del tiempu del verbu subordináu en rellación col verbu principal.

2. La concordanza de temporalidá

Nes oraciones independientes el momentu de la fala tómase como exa de la deixis temporal y ye sobre'l que los tiempos verbales orienten les sos rellaciones, sacante dellos exemplos mui específicos provistos polos llamaos usos desplazaos de los tiempos verbales, tales como l'usu del presente históricu (e.g. L'orixe del Santuariu de

¹ Finalmente, convién recordar que n'asturianu, como nel restu de llingües romániques, la formación de los distintos tiempos verbales reflexa una combinación de les categoríes gramaticales de tiempu y aspeutu, que, al apaecer fundíos nos morfemes flexivos del verbu, resulten difíciles de dixebrar y tamién d'analizar, especialmente la categoría d'aspeutu pol calter tan ampliu, complexu y diversu qu'amuesa (Bello 1984, Bosque *et al.* 1990).

² En dellos estudios — por exemplu na GLA (2001, 177) —, los tiempos de futuru y condicional clasifícanse nel mou potencial. Les formes verbales del tiempu de futuru imperfeutu (e.g. amare, etc.) nun son formalmente idéntiques a les del pretéritu imperfeutu o pluscuamperfeutu (e.g. amara, etc.) pero práuticamente nun s'utilicen anguaño. Paez lóxico pensar que'l fechu de que tantu'l presente de suxuntivu como'l pretéritu imperfeutu de suxuntivu puen espresar aiciones futures en delles de les sos interpretaciones pudo traer consigo la coalescencia del futuru de suxuntivu col pretéritu imperfeutu de suxuntivu.

la Virxe del Acebu remóntase al sieglu XVI cuando un milagru fai-y recuperar a María de Noceda, una muyer tullida, el movimientu de la so pierna), el presente con valor de futuru (e.g. Mañana mesmu devuélvotelo), o'l del condicional de modestia (e.g. Xuraría que lo dexares ehí), onde'l momentu del acontecimientu muévase retrospeutivamente o prospeutivamente nel tiempu (Carrasco Gutiérrez 2000: 12, RAE 2009: 1841).³

Sin embargo, nes oraciones complexes la forma verbal de la cláusula principal (V1) y la forma verbal de la cláusula dependiente o subordinada (V2) establecen una serie de rellaciones temporales, basaes nos conceutos d'antioridá, simultaneidá y posterioridá y que se engloben tradicionalmente baxo'l términu de concordanza temporal (lat. *consecutio temporum*) (Carrasco Gutiérrez 1994: 120, RAE 2009: 1841). Esta correspondencia temporal ente dambos tiempos verbales implica que'l tiempu d'evaluación pal V2 nun ye'l momentu de la fala o enunciación, como asocede nes oraciones independientes, sinón el tiempu del eventu denotáu pol V1,⁴ lo que paez reflexar la necesidá de qu'esista una rellación de dependencia sintáctica ente les cláusules tamién (Carrasco Gutiérrez 1999: 3063, 3097-3102; Carrasco Gutiérrez 2000: 15-16 & 33).⁵ Esta dependencia maniféstase principalmente en dos fechos bien significativos. El primeru ye que'l tiempu espresáu pol V2 pue tener una interpretación distinta a la que tendría nuna oración independiente. El segundu ye que non tolos

³ La mayoría de los trabayos rellacionaos cola concordanza temporal que se referencien nesti artículu son estudios sobre la llingua castellana, y non sobre otres llingües romániques, pola so relevancia y por tar el castellanu tan estrechamente rellacionáu cola llingua asturiana.

⁴ Autores como Rojo (1976) y Veiga (1996) entienden la correllación verbal dende una perspectiva más amplia, de tala manera que les formes verbales del V2 espresen rellaciones d'antioridá, simultaneidá o posterioridá tantu en virtú de les mesmes formes como respeto a otu puntu de referencia estableció por una espresión circunstancial de tiempu.

⁵ Rojo (1976: 70-73) afirma que la correllación temporal nun ta obligatoriamente llindada a esti tipu de rellación sintáctica yá que ye posible atopar casos de correllación verbal n'exemplos de parataxis. Esto podría asoceder, por exemplu, nuna oración como *Xuan tenía que facer munches coses pero durmiera mal y dolía-y la cabeza*, donde la forma verbal 'durmiera' denota una situación anterior a la que designó 'tenía'. Sicasí, esti significáu paez daqué implícitu na definición de pretéritu polo que la diferencia con respeto a la hipotaxis ye que nesti últimu contestu'l V1 impon la so propiu referencia temporal sobre cualquier tiempu verbal del V2, y esti pierde la so conexón col momentu de la fala y pasa a depender del V1.

tiempos verbales qu'asoceden nuna oración independiente puen apaecer en tolos tipos de cláusula subordinada (Carrasco Gutiérrez 1999: 3066).

Anque un análisis tradicional de la correlación temporal dientro del contestu de les oraciones subordinaes suel centrarse namái nes oraciones subordinaes sustantives y tiende a reflexar los casos canónicos onde la interpretación temporal de l'aición de la cláusula subordinada s'oriente en rellación cola temporalidá de l'aición de la cláusula principal, nesti estudiu úfrese un análisis de la combinatoria de tiempos verbales nos distintos tipos d'oraciones subordinaes, incluyendo casos que nun amuesen tala correlación, porque, nun siendo mui frecuentes, puen permitinos descubrir otros factores que determinen la correlación temporal ente les cláusules d'una oración complexa.

Amás, a diferencia de lo que se vien faciendo tradicionalmente, onde siempre se dio prioridá al so estuviu en contestos onde'l V2 ta en mou suxuntivu (Borrego, Asencio & Prieto 1986, Carrasco Gutiérrez 1994: 119, Veiga 1996: 743)— posiblemente por cuenta de la so más marcada dependencia del V2 al escarecer de valor temporal propiu (Rivero 1971, Luján 1980, Picallo 1984, ente otros) o quiciabes porque'l so menor númberu de tiempos verbales fai más difícil atopar violaciones de la concordanza temporal (Rojo 1976, Suñer 1979, 1990) —, nesti trabayu tamién se va tener en cuenta la correlación temporal cuando'l V2 apaez en mou indicativu.⁶

Asina, na seición 2, realízase un estuviu sobre la correspondencia que s'establez ente les formes verbales de la cláusula principal y la cláusula subordinada nes oraciones complexes del asturianu, ufriendo un esbozu del fenómenu de la concordanza temporal⁷ y prestando atención a les alternancies de mou y les sos diferencies funcionales, pa tratar d'averiguar si esta rellación temporal ta determinada por riegles sintáctiques o por otros factores. Amás, examínense tamién los distintos matices temporales que puen espresar los distintos tiempos verbales, especialmente'l

⁶ A esti respetu, Rojo (1976) señala que, anque les oraciones subordinaes de suxuntivu muestren casos prototípicos de concordanza temporal, esto nun implica que dicha correlación sía esclusiva d'esi contestu.

⁷ Pa reflexar una de les motivaciones principales —si non la principal— d'esti trabayu, Viejo Fernández (1997: 8) señala explícitamente la necesidá de llevar a cabu tal estuviu: “[...] de la *consecutio temporum* asturiana, que habría de ser objeto de otro estudiu específicu”.

presente y el pretéritu imperfectu de suxuntivu, col fin d'identificar estructures potencialmente ambiguas dientro d'un contestu subordináu. L'anális va estremase, en consecuencia, en trés secciones distintes, caúna d'elles correspondiente a los trés tipos principales d'oraciones subordinaes, ye dicir sustantives (2.1), relatives o de relativu (2.2) y alverbiales (2.3). Darréu, na seición 3, úfrese una reflexón sobre la correlación de tiempos nel conxuntu de les oraciones complexes pa intentar entender dicha correlación adoptando una perspectiva más amplia, y evitar tratala en compartimientos estancos, col fin de poder afayar les verdaderes posibilidaes d'interpretación qu'un determináu contestu nos ufierta, dependiendo de la eleición del momentu nel que decide cuntase un fechu. Finalmente, na seición 4 amuesase una conclusión del estudiu.

2.1 Oraciones subordinaes sustantives

Esti fenómenu relacionáu cola combinatoria de tiempos verbales n'oraciones complexes pue vese fácilmente nel tresformamientu del estilu direutu al indireutu, lo que pasa cuando la cláusula principal inclúi un verbu de comunicación verbal (e.g. «afirmar», «asegurar», «comunicar», «confesar», «contestar», «cuntar», «dicir» (=comunicar), «esplicar», «espresar», «manifestar», «mentar», «prometer», «revelar», «xurar», etc.). Sicasí, la concordanza de tiempos constitúi un fenómenu de mayor alcance, darréu que se da tamién en contestos distintos a la tresllación del estilu direutu al indireutu. Con eses, tamién s'aprecia colos verbos d'actitú proposicional⁸ (e.g. «abarruntar», «aceptar» (=asumir), «almitir», «asumir», «comprender», «considerar», «creyer», «entender», «imaxinar», «implicar», «pensar», «suañar», «suponer», etc.), los verbos de presencia y manifestación (e.g. «demostrar»,

⁸ Dellos verbos d'esti grupu, como «aceptar», «comprender» o «entender», puen inducir tamién el mou suxuntivu na cláusula subordinada, especialmente cuando'l fechu denotáu pol V2 ye conocíu implícitamente (e.g. Entiendo que teas encabronáu). Otros, como «implicar» o «suponer», requieren un V2 en suxuntivu cuando se representa una forma de conexón causal ente los dos eventos (e.g. Esto implica que se tengan que quedar en casa estos díes). Finalmente, el verbo «suañar» va acompañáu de la preposición «con» y el mou subjuntivo en la cláusula subordinada cuando se remite a una situación prospeutiva (e.g. Yo sueño con qu'ella venga llueu).

«mostrar», «probar», etc.), los verbos de posesión o alquisición, o perda de conocimientu (e.g. «alcordase», «aprender», «conocer», «escaecer», «recordar», «saber», etc.), los verbos d'esistencia o acaecimientu (e.g. «acaecer», «asoceder», «ocurrir», «resultar», etc.) o inclusive con predicaos no verbales, ye dicir, verbos copulativos acompañaos de sustantivos o axetivos espresando veracidá o certidume (e.g. «ye cierto», «ye verdá», etc.) y constatación o confirmación (e.g. «ta claro», «ye evidente», «ye obvio», etc.). En toos estos contestos el tiempu del eventu denotáu por el V1 coincide col momentu de la fala y el V2 espresa sus rellaciones temporales en base a esi momentu enunciativu:⁹

Esfera	Exemplu	Rellación temporal
PRESENTE	Lena diz que so güelu trabaya muncho	Simultaneidá
	Lena diz que so güelu trabayó muncho	Anterioridá
	Lena diz que so güelu trabayaba muncho	Anterioridá
	Lena diz que so güelu trabayara muncho	Anterioridá
	Lena diz que so güelu trabayaré muncho	Posterioridá
	Lena diz que so güelu trabayaría muncho	Posterioridá / Anterioridá
PASÁU	Lena dixo que so güelu trabaya muncho	Simultaneidá
	Lena dixo que so güelu trabayó muncho	Anterioridá
	Lena dixo que so güelu trabayaba muncho	Simultaneidá
	Lena dixo que so güelu trabayara muncho	Anterioridá
	Lena dixo que so güelu trabayaré muncho	Posterioridá
	Lena dixo que so güelu trabayaría muncho	Posterioridá / Anterioridá

Cuadru 1. Concordanza temporal n'oraciones subordinaes sustantives con predicáu non restrictivu (V2 en mou indicativu)¹⁰

⁹ Aunque los exemplos de cláusules subordinaes sustantives nesta seición inclúin el conector «que», les mesmes propiedaes puen aplicase a les mesmes cláusules introducies por pronomes y alverbios interrogativos, tales que «qué», «quién», «cómo», «cuándo», «ónde», «por qué», «si» (e.g. Lena sabe cuándo vien el so güelu; Lena sabe cuándo vieno'l so güelu, etc.), sacante que nun ye obligatoriu'l cambéu al mou suxuntivu cuando la cláusula principal ta en negativa.

¹⁰ Nes tables incluyies nesta seición les combinaciones temporales ente'l V1 y el V2 apaecen estremaes en dos paradigmes, dependiendo de si'l V1 ta dientro de la esfera del presente (el V1 podría tar en presente o futuru) o de la esfera del pasáu (el V1 podría tar en cualquier tiempu pretéritu o en condicional). Per otra parte, especialmente n'asturianu, la perífrasis prospeutiva «dir a + infinitivu» suel utilizase como sustitutu del tiempu de futuru simple.

Les combinaciones de los tiempos verbales nesti contestu gramatical, asina como les dependencies que caractericen la concordanza de tiempu, estremaes tradicionalmente nes rellaciones d'anterioridá, simultaneidá y posterioridá, queden reflexaes nel Cuadru 1.¹¹ Si atendemos a los tiempos verbales nos qu'apaez el verbu de la cláusula principal, pue observase que, tanto si'l V1 ta na esfera de PRESENTE (presente o futuru) como na esfera de PASÁU (pretéritu o condicional), el V2 pue tar práuticamente en cualquier tiempu, dependiendo de la rellación temporal que quiera espresase.¹² Asina, dientro de la esfera del presente,¹³ les dependencies V1 (PRESENTE) → V2 (presente d'indicativu), V1 (PRESENTE) → V2 (pretéritu indefiníu, pretéritu imperfeutu d'indicativu, pretéritu pluscuamperfeutu d'indicativu y pretéritu imperfeutu de suxuntivu), y V1 (PRESENTE) → V2 (futuru y condicional) indiquen simultaneidá, anterioridá y posterioridá respeutivamente. L'usu de los distintos pretéritos en V2 sirve pa espresar distintos matices al respeutive de l'anterioridá del eventu denotáu por esti verbu en rellación cola aición del V1. Más específicamente, ye posible realizar tres distinciones temporales al traviés del usu d'estos tiempos

¹¹Anque les tables incluyíes na seición 3 contienen les combinaciones temporales que se dan más frecuentemente na llingua asturiana, tamién inclúin delles correspondencies menos canóniques, por ser ésti un estudiu más enfocáu a les combinaciones ente los tiempos verbales qu'a la interpretación de les sos orientaciones temporales. Asina, por exemplu, una oración qu'inclúi un V1 na esfera del pasáu y un V2 nun tiempu absolutu como'l presente (e.g. Lena dixo que'l so güelu trabaya muncho) pue interpretase tantu en rellación cola aición del V1 (simultánea cola aición del V1) como en base al momentu de la fala (simultánea al momentu de la enunciación) porque los tiempos absolutos reciben nuna cláusula subordinada sustantiva una interpretación distinta a la que tendríen n'otru contestu sintácticu. Estos exemplos de combinación temporal d'interpretación o llectura de doble acesu (Enç 1987), poro, paecen cuestionar la esistencia de riegles de compatibilidá de tiempos verbales y, por estensión, la validez de la concordanza temporal. Entá asina, la construcción de doble acesu nun suel dase colos verbos d'actividá mental como «creer», «deducir», «imaxinar», «pensar», «suponer», etc. puesto qu'estos verbos provoquen una confrontación ente'l mundu real que reflexa'l tiempu de presente nel V2 col mundu alternativu constituyíu pola creencia o pol pensamientu del V1. Finalmente, por cuenta de los innumberables recursos que tien una llingua, ye bien probable qu'esisten otres nueves combinaciones de tiempos verbales distintos a les qu'apaecen nestos cuadros.

¹²El fechu de que'l V2 pue apaecer en cualquier tiempu verbal tamién paez poner n'entredichu la esistencia de concordanza de tiempos, especialmente si se entiende'l fenómenu de la concordanza temporal como un conxuntu de riegles sintáctiques que rixen la combinación de tiempos verbales (Gili Gaya 1976 [1943]: 220, Rojo 1976: 73, Vanelli 1991: 612-613).

¹³Reemplazar el presente pol futuru como tiempu verbal del V1 nun causaría práuticamente nengún cambéu nel tiempu verbal del V2 yá que los pretéritos de les cláusules subordinaes denoten situaciones anteriores a les espresaes pol V1, mientres que los futuros subordinaos denoten situaciones posteriores al V1.

verbales: el pretéritu indefiníu indica que l'aición asocedió nun momentu concretu del pasáu —tantu apocayá como cuantayá—, el pretéritu imperfeutu d'indicativu amuesa que l'aición del V2 ocurría regularmente nel pasáu y el pretéritu pluscuamperfeutu d'indicativu y el pretéritu imperfeutu de suxuntivu reflexen que l'aición del V2 foi anterior tamién a otra tercera aición que nun apaez espresada esplicitamente na oración o pa falar d'un fechu hipotéticu en pasáu. Finalmente, en rellación cola espresión de posterioridá,¹⁴ el futuru espresa una aición yá programada o prevista —como una conxuntura bastante segura— y el condicional denota menos probabilidad de quel'eventu tenga llugar —como un fechu hipotéticu o imaxinariu — nun tiempu posterior al del V1. Ye importante facer notar que, al correspondese tamién colos tiempos de futuru compuestu y condicional compuestu del castellanu, les formes verbales del V2 nos tiempos de pretéritu imperfeutu de suxuntivu, futuru y condicional n'asturianu tamién utilícense p'asitiar acciones hipotétiques nun pasáu anterior al tiempo de la fala —ye dicir, pa espresar la rellación d'anterioridá—, polo que puen servir pa espresar la distinción *realis* / *irrealis* respeuto a los demás tiempos (e.g. Lena diz que so güelu trabayara / trabayaría mucho enantes de la guerra).

Per otra parte, cuando'l V1 ta na esfera del pasáu,¹⁵ l'usu de los tiempos pretéritos nel V2 amuesa una interesante diferencia, yá que, mientres el pretéritu indefiníu suel indicar anterioridá,¹⁶ el pretéritu imperfeutu d'indicativu xeneralmente espresa simultaneidá.¹⁷ Los tiempos de pretéritu pluscuamperfeutu d'indicativu y pretéritu imperfeutu de suxuntivu tamién espresen anterioridá, anque con distintos matices al pretéritu indefiníu, por cuenta de qu'espresa una aición — real o irreal —

¹⁴ Nel discursu indirectu, el tiempu de condicional nel V2 puede correspondese tantu col futuru como con el mesmu condicional nel discursu directu y, anque se midan dende puntos temporales distintos —en rellación col presente o col pasáu, respetivamente — la interpretación del so eventu ye en dambos casos posterior a la del espresáu pol V1.

¹⁵ El V1 podría apaecer tamién en pretéritu imperfeutu, ya incluso en condicional, ensin causar práuticamente nengún cambéu nel tiempu verbal del V2.

¹⁶ Esti tiempu verbal suel dir acompañáu d'una locución alverbial que señala esplicitamente'l tiempu nel que tien llugar l'aición (e.g. Díxome que tuvo malu'l sábadu).

¹⁷ Hai contestos onde'l pretéritu imperfectu d'indicativu del V2 espresa anterioridá, por casu cuando la cláusula subordinada fai referencia a un tiempu históricu anterior (e.g. El mio güelu cuntóme que nevaba mucho cuando yera pequenu). Per otra parte, un V2 en presente tamién pue espresar simultaneidá cuando l'eventu denotáu continúe nel presente (e.g. Él díxome que ye mui feliz agora).

anterior a otra espresada solo de manera implícita. Finalmente, al igual que cuando'l V1 ta en presente, el tiempu de condicional simple¹⁸ xeneralmente ta asociáu a la rellación de posterioridá.¹⁹

Con munchos de los predicaos citaos enriba, cuando la cláusula principal apaez en negativa en dellos tiempos verbales, la cláusula subordinada tamién pue optar pol mou suxuntivu, amás del indicativu, debío a que'l alverbiu de negación actúa como inductor modal del suxuntivu²⁰ al rebaxar la capacidá asertiva del predicáu principal y, poro, cuestionar la certidume del eventu espresáu nel so complementu:

Esfera	Exemplu	Rellación temporal
PRESENTE	Lena nun diz que so güelu trabaye muncho	Simultaneidá / Posterioridá
	Lena nun diz que so güelu trabayara muncho	Anterioridá
PASÁU	Lena nun dixo que so güelu trabaye muncho	Simultaneidá
	Lena nun dixo que so güelu trabayara muncho	Anterioridá / Simultaneidá / Posterioridá

Cuadru 2. Concordanza temporal n'oraciones subordinaes sustantives con predicáu non restrictivu (V2 en mou suxuntivu)

Como pue observase nel Cuadru 2, ye posible atopar un contestu potencialmente ambiguu nesta construcción n'asturianu yá que, na dependencia V1 (PASÁU) → V2 (pretéritu imperfeutu de suxuntivu), el pretéritu imperfeutu de suxuntivu pue tener interpretaciones d'anterioridá —igual que con un V1 de la esfera del

¹⁸ Ya inclusive tamién el futuru simple, que namái apaez nesti contestu gramatical pa espresar una aición de bien probable realización (e.g. Juan dixome que tendrá qu'estudiar esti fin de selmana).

¹⁹ Entá reconociendo que'l usu del condicional na cláusula subordinada ta asociáu a la rellación de posterioridá, (e.g. Elena dixo que'l so güelu trabayaría (=tendría de trabayar) muncho si tuviera que faelo), hai otros contestos onde paez indicar tamién anterioridá (e.g. Elena dixo que'l so güelu trabayaría (=tuvo de trabayar) muncho cuando yera mozu) o incluso simultaneidá, especialmente con predicaos denotando un estáu (e.g. Supunximos que taríais cansaos). Paez lóxico pensar que, dao que'l condicional suel tar amestáu con un énfasis nuna situación irreal, el so usu nel Cuadru 1 podría indicar la so rellación con esti operador gramatical, más que con una rellación temporal definida.

²⁰ Con verbos que espresen estaos hipotéticos, como «imaxinar» o «suponer», por exemplu, la forma de xerundiu tamién ye un inductor del mou suxuntivu (e.g. Suponiendo que tengas munchu dineru, ¿de verdá quies comprar esa casa?).

presente— amás de simultaneidá²¹ y posterioridá.²² Nesta situación, la estrecha rellación esistente ente simultaneidá y posterioridá quita importancia a l'ambigüedá, polo que'l principal problema ye entender si'l pretéritu imperfectu de suxuntivu se refier a una aición en pasáu o en futuru.

En contraste cola gran flexibilidad amosada pol V2 en rellación colos tiempos verbales —vistu nel Cuadru 1—, hai otros contestos onde'l númberu de rellaciones temporales ente'l V1 y el V2 ye muncho más llimitáu. Asina, suel estremase ente predicaos non restrictivos, como los que vimos enantes, y predicaos restrictivos (Carrasco Gutiérrez 1999: 3083-3087, RAE 2009: 1843), que caracterícense por orientar, pol so propiu valor semánticu, la interpretación temporal de los verbos de les sos cláusules subordinaes y, poro, les combinaciones temporales na oración complexa.

Ente los predicaos restrictivos existen aquellos qu'orienten la interpretación temporal del predicáu que se-yos subordina en rellación de simultaneidá, otros de posterioridá y otros d'anterioridá. Vamos analizar pos, de siguío, dalgunos de los predicaos que caractericen cada unu d'estos trés grupos.

En primer llugar, los denominaos verbos de perceición física (e.g. «escuchar», «notar», «oyer», «observar», «percibir», «sentir» (=percibir), «ver», etc.) esixen la presencia de tiempos qu'espresen simultaneidá na cláusula subordinada darréu que lo que se perciba tien de coincidir necesariamente col momentu de la perceición, por lo que suel dase una correspondencia ente'l tiempu verbal del V1 y el del V2 (e.g. Veo que'l neñu tien fame; ví que'l neñu tenía fame; etc.).²³ Si la interpretación de la perceición ye mental o intelectual en vez de física, entós pue nun haber simultaneidá ente les dos acciones (e.g. Veo que'l neñu comióse tola comida).

²¹ Tamién ye posible utilizar un V1 nun tiempu de la esfera del pasáu con un presente de suxuntivu na cláusula subordinada cuando l'aición espresada nesta entiéndese como habitual (e.g. Lena nun dixo que'l so güelu trabaye muncho). Ye tamién posible sustituyir el presente de suxuntivu pola perífrasis «dir a + infinitivu» pa espresar posterioridá (e.g. Lena nun dixo que so güelu fora a trabayar otra vegada).

²² Ye frecuente sustituyir el pretéritu de suxuntivu pola perífrasis «dir a + infinitivu» pa espresar posterioridá (e.g. Lena nun dixo que so güelu fora a trabayar otra vegada).

²³ Con un verbu de perceición el pretéritu indefiníu podría reflexar la rellación de simultaneidá tamién (e.g. María vio cómo'l mozu cayó de la moto).

Los verbos afectivos o factivo-emotivos (e.g. «aburrir», «alegrase», «apenar», «apetecer», «atristayar», «disgustar», «divertir», «doler», «encantar», «extrañar», «fastidiar», «gustar», «importar», «interesar», «llamentar», «odiar», «prestar», «sentir» (=llamentar), «temer», «sosprender», «soportar», etc.) xeneralmente tamién establecen la rellación de simultaneidá pero obliguen al V2 a apaecer en mou suxuntivu (e.g. Préstame que se queden con nós; Prestóme que se quedaren con nós). Dalgunos d'ellos puen tamién tener orientación retrospeutiva (e.g. Sosprendióme que quixeran venir a venos) u orientación prospeutiva (e.g. Sorprendióme que fueran casase), lo que da llugar a una posible ambigüedá, causada de nuevu pol pretéritu imperfeutu de suxuntivu.

En segundu llugar, hai otu grupu de predicaos que se suelen combinar con verbos qu'indiquen posterioridá na cláusula subordinada y permiten apaecer al V2 únicamente nun número reducíu de tiempos verbales y amás en mou suxuntivu. Asina, les combinaciones temporales V1 (PRESENTE) → V2 (presente de suxuntivu) (e.g. Lena quier que so güelu descanse) y V1 (PASÁU) → V2 (pretéritu imperfeutu de suxuntivu) (e.g. Lena quixo que so güelu descansara) xeneralmente espresen posterioridá. A esti grupu pertenecen, por exemplu, los verbos de voluntá o volición y deséu o pruyimientu (e.g. «apetecer», «convenir», «deseyar», «esperar», «necesitar», «preferir», «querer», etc.), los verbos d'influencia²⁴ —qu'espresen significaos como alvertencia, conseyu, mandatu, ruego o prohibición— (e.g. «aconseyar», «alvertir», «amenazar», «animar», «conseguir», «convencer», «deprender», «dexar», «dicir» (=solicitar), «empeñase», «esixir», «evitar», «forzar», «impidir», «insistir», «intentar», «llograr», «mandar», «obligar», «ordenar», «permitir», «pidir», «procurar», «prohibir», «proponer», «recomendar», «rogar», «solicitar», «suplicar», «suxerir», «torgar», etc.), los verbos de resolvimientu o determinación (e.g. «arriesgase», «astenesese», «esponese», «negase», «oponese», etc.), o inclusive diverses

²⁴ Dellos verbos como «insistir» o «suxerir» puen dir siguíos tantu d'indicativu como de suxuntivu, anque con una pequena diferencia de significáu (e.g. Marta insiste en que Juan diz / diga la verdá) porque con indicativu sirven pa comunicar un fechu y con suxuntivu úsense pa espresar pidimientos, ordes o suxerencies.

construcciones perifrástiques denotando dirección o enclín (e.g. «conllevar», «tener / traer como resultáu», etc.), suficiencia (e.g. «bastar con», «ye suficiente», etc.), o continxencia (e.g. «correr el peligru de», «correr el riesgu de», etc.).

Amás de tener un calter prospeutivu, los predicados de voluntá o volición tamién son compatibles cola rellación de simultaneidá, yá que los deseos faen alusión non solo a situaciones futures sinón tamién a les presentes (e.g. Lena prefier que so güelu descansa nesti momentu). Finalmente, anque sía menos frecuente, tamién ye posible establecer una rellación d'anterioridá o de posterioridá con dalgunos d'estos predicaos con un V2 en pretéritu imperfeutu de suxuntivu (e.g. Lena esperó que'l so güelu descansara anueche / al día siguiente). Esti contestu daría llugar a una interpretación ambigua dao que'l pretéritu imperfeutu de suxuntivu del V2 pue referise tanto al pasáu como al futuru.

Dientro d'esti grupu de predicaos qu'establecen la rellación de posterioridá, hai un subgrupu de verbos, como, por exemplu, los que denoten predicción (e.g. «adivinar», «anticipar», «augurar», «predicir», «pronosticar», etc.), que permiten apaecer al V2 práuticamente nel mesmu númberu de tiempos verbales que nel anterior grupu pero, nesti casu, en mou indicativu, mostrando les dependencies V1 (PRESENTE) → V2 (futuru) (e.g. Lena prediz que so güelu meyorará) y V1 (PASÁU) → V2 (condicional) (e.g. Lena predixo que so güelu meyoraría). Ye interesante observar que, a diferencia de los verbos de voluntá o volición, por exemplu, esti grupu de verbos únicamente son capaces d'espresar una rellación de posterioridá.

Finalmente, los verbos d'aceutación o negación (e.g. «aceptar», «negar», «refugar», etc.), los verbos dubitativos (e.g. «desconfiar», «duldar», etc.), los verbos qu'espresen falta de conocimientu (e.g. «desconocer», «inorar», etc.), igual que los verbos copulativos acompañaos por axetivos o sustantivos que denoten falsedá (e.g. «ye falsu», «ye mentira», etc.), xuiciu, valor o ponderación (e.g. «paez increíble», «ta bien», «ta mal», «ye bono», «ye complicáu», «ye fácil», «ye importante», «ye lóxico», «ye malo», «ye normal», «ye raro», «ye una tontura», «ye xusto», etc.), conveniencia (e.g. «ye abondo», «ye aconsejable», «ye apropiado», «ye conveniente», «ye necesario», etc.), posibilidá o probabilidá (e.g. «ye difícil», «ye improbable», «ye

posible», «ye probable», etc.), causa (e.g. «la causa ye», «la culpa ye», «la razón ye», etc.) o apremiu (e.g. «ye'l momentu de», «ye la hora de», «ye urxente», etc.), aseméyense a los representaos anteriormente, cola esceición de que'l V2 puede espresar anterioridá al traviés del usu d'un pretéritu imperfeutu de suxuntivu y simultaneidá per mediu del presente de suxuntivu con un V1 de la esfera del presente (e.g. Duldo que tuviera fame a esa hora; Ta bien qu'ayude a la xente) y les dos rellaciones al traviés del pretéritu imperfeutu de suxuntivu con un V1 de la esfera del pasáu (e.g. Duldaba que se atopara con Luisa a esa hora; Taba bien qu'ayudara a la xente).

En tercer llugar, hai otu grupu de predicaos restrictivos, qu'inclúi verbos como «arrepentise», «acusar», «criticar», «reprochar», «confesar» o «criticar», qu'obliguen al V2 a tener una rellación d'anterioridá respeito del V1, amosando les siguientes dependencies: V1 (PRESENTE) → V2 (pretéritu imperfeutu de suxuntivu) (e.g. Arrepíentome de que'l mio fíu fixera eso) y V1 (PASÁU) → V2 (pretéritu imperfeutu de suxuntivu) (e.g. Arrepentíme de que'l mio fíu fixera eso). Paez obviu pensar que les propiedaes semántiques de verbos como «arrepentise» o «confesar» impliquen obligatoriamente que l'aición del V2 ha de tener llugar enantes que la del V1 pa poder llegar a tener esa opinión.

En conclusión, los exemplos anteriores d'oraciones subordinaes sustantives paecen demostrar que'l V2 xeneralmente orienta les sos rellaciones temporales al respetive de l'aición del V1 y, poro, paez tamién confirmar la existencia de concordanza temporal, pese a les numberoses esceiciones qu'asoceden na llingua, bien como influencia de la estructura sintáctica onde apaecen o bien como reflexu de les propiedaes semántiques del V1.

Estes esceiciones a la concordanza temporal tamién puen observase nes oraciones subordinaes relatives y alverbiales, puesto que los sos verbos puen n'ocasiones orientar les sos rellaciones temporales de manera independiente, ye dicir

respeuto al momentu de la fala, non al respetive del momentu del event u espresáu pol verbu de la otra oración (Carrasco Gutiérrez 2000: 53).²⁵

2.2 Oraciones subordinadas relativas o de relativo

Una cláusula subordinada relativa o de relativo ye aquella que determina, caracteriza y especifica un sustantivo o un sintagma nominal —esto ye, el so antecedente al que modifica— y que pue funcionar como suxetu o como complementu d'un verbu principal. Nesti tipu d'oración subordinada l'usu de los sos tiempos verbales paez seguir les mesmes riegles que les que rixen el so usu nes subordinadas sustantivas qu'inclúin un predicáu non restrictivu, a pesar de que les subordinadas de relativo nun son elementos argumentales, sinón axuntos, y, poro, la dependencia sintáctica ente los tiempos verbales en dambes cláusulas tendría de ser más laxa que nes sustantivas.

Como pue vese nel Cuadru 5, les oraciones subordinadas de relativo, tantu especificatives (tamién llamaes axetives, restrictives o atributives) como explicatives (tamién denominaes apositives, no restrictives o incidentales), amuesen una gran opcionalidá de tiempos verbales na cláusula subordinada:

Esfera	Exemplu	Relación temporal
PRESENTE	Busco un home que muñe vaques	Simultaneidá
	Busco un home que muñó vaques	Anterioridá
	Busco un home que muñía vaques	Anterioridá
	Busco un home que muñera vaques	Anterioridá
	Busco un home que muñirá vaques	Posterioridá
	Busco un home que muñiría vaques	Posterioridá / Anterioridá
PASÁU	Busqué un home que muñe vaques	Simultaneidá
	Busqué un home que muñó vaques	Anterioridá
	Busqué un home que muñía vaques	Simultaneidá

²⁵ Exemplos qu'amuesen la mayor independencia que paez tener el V2 nes oraciones subordinadas de relativo y alverbiales seríen los siguientes:

E.g. a. El pasáu mes conocí a la moza que visti ayeri na tienda.

b. El neñu nun foi al colexu'l xueves porque'l viernes levantóse bien ceo pa dise de vacaciones.

Nestes dos oraciones l'aición espresada pol verbu de la cláusula subordinada nun asocede primero que l'aición denotada pol verbu de la cláusula principal, como sería esperáu nuna oración subordinada sustantiva al dir conxugaos los dos verbos en pretéritu indefiníu,

	Busqué un home que muñera vaques	Anterioridá
	Busqué un home que ordeñará vaques	Posterioridá
	Busqué un home que muñiría vaques	Posterioridá / Anterioridá

Cuadru 3. Concordanza temporal n'oraciones subordinaes relatives especificatives y esplicatives (V1 en mou indicativu)²⁶

Como amuesa'l Cuadru 3, al igual que nes subordinaes sustantives non restrictives, nes oraciones de relativu especificatives puen observase les siguientes dependencies: V1 (PRESENTE) → V2 (presente d'indicativu), V1 (PRESENTE) → V2 (pretéritu indefiníu, pretéritu imperfeutu d'indicativu, pretéritu pluscuamperfeutu d'indicativu y pretéritu imperfeutu de suxuntivu), y V1 (PRESENTE) → V2 (futuru y condicional). Davezu, el verbu de la cláusula subordinada pue apaecer en presente, en cualesquier de los pretéritos o en futuru y condicional con un V1 de la esfera del presente, indicando simultaneidá, anterioridá y posterioridá, respeutivamente, y esistiendo les mesmes diferencies semántiques, amás, ente los distintos pretéritos (l'indefiniu p'aiciones puntuales nun momentu concretu, l'imperfeutu d'indicativu p'aiciones regulares y el pluscuamperfeutu d'indicativu y l'imperfeutu de suxuntivu p'aiciones — reales ya irreales, respeutivamente — anteriores a otra aición implícita) y ente'l futuru (conxetura bastante probable) y el condicional (fechu hipotéticu imaxinariu). Per otru llau, cuando hai un V1 de la esfera del pasáu prodúzse tamién una distinción rellacionada con la orientación temporal de los pretéritos indefiníu²⁷ ya imperfeutu d'indicativu, que xeneralmente espresen anterioridá y simultaneidá respeutivamente.²⁸ Finalmente, en dambes esferes, tamién se produz nesta construcción la neutralización de distintos tiempos verbales qu'espresen situaciones

²⁶ L'usu del pretéritu indefiníu na cláusula subordinada con un V1 nun tiempu de la esfera del pasáu pue espresar anterioridá, simultaneidá o posterioridá dependiendo del contestu (Carrasco Gutiérrez, 1999: 3113). Esto tamién asocede n'asturianu (e.g. Alcontréme col perru que lu mordió; ¿visti'l partíu que xugó'l Sporting anueite?; el xueves pasáu falé cola muyer que vos traxo l'arroz con lleche güei).

²⁷ Como asocede nes subordinaes sustantives, l'usu del pretéritu indefiníu subordináu a un tiempu verbal de la esfera del pasáu suel tener una referencia temporal explícita realizada xeneralmente al traviés d'una locución adverbial temporal.

²⁸ Per otra parte, nes oraciones de relativu tamién puen atopase exemplos d'interpretación de doble acesu. Esto asocede cuando apaec un tiempu verbal de la esfera del presente subordináu a un tiempu verbal de la esfera de pasáu (e.g. Busqué un home que muñe vaques).

hipotétiques o non factuales en pasáu, al traviés del pretéritu imperfeutu de suxuntivu, o en futuru, per mediu del condicional.

Xeneralmente, nel tipu d'oración de relativu especificativa, la cláusula subordinada axetiva almite tantu'l mou indicativu como'l mou suxuntivu, dependiendo de si lo que deseya espresase ye un fechu definíu, ciertu y oxetivu y que ye parte de la realidá del falante o bien p'alloñase y espresar que lo que se diz ye incierto, suxetivo y que nun ye parte de la realidá del falante.²⁹ Esto asocede, davezu, con verbos intensionales como «buscar», «decidir», «deseyar», «facer falta», «necesitar», «precisar», «preferir», «querer», etc., qu'en modu suxuntivu espresen que'l falante quier daqué que nun sabe si esiste:³⁰

Esfera	Exemplu	Relación temporal
PRESENTE	Busco un home que muña vaques	Simultaneidá / Posterioridá
	Busco un home que muñera vaques	Anterioridá
PASÁU	Busqué un home que muñera vaques	Anterioridá / Simultaneidá / Posterioridá

Cuadru 4. Concordanza temporal n'oraciones subordinaes relatives especificatives o axetives (V2 en mou suxuntivu)

Como pue vese nel Cuadru 4, esta construcción tamién amuesa un contestu de posible ambigüedá. La combinancia temporal V1 (PASÁU) → V2 (pretéritu imperfeutu de suxuntivu) inclúi un V2 en pretéritu imperfeutu de suxuntivu que'l so valor temporal pue orientase hacia'l pasáu, el presente³¹ o'l futuru³² en rellación col momentu de l'aición denotada pol V1, qu'apaez na esfera del pasáu.

²⁹ Per aciu del usu del mou indicativu na cláusula subordinada, el falante señala que nel so pensamientu, imaxinación o mundu esiste una persona real que presenta les característiques que s'especificuen en dicha cláusula. Col suxuntivu, sicasí, el falante nun espresa de manera explícita si cree o non qu'esista una persona con estes característiques, y, poro, refierse a una persona hipotética. Esta distinción ente realis y irrealis, reflexada nel usu del mou indicativu o suxuntivu, tamién pue observase n'oraciones presentacionales y espresen una aserción sobre daquien o daqué en particular o polo xeneral:

E.g. a. Hai poca xente qu'entiende / entienda la vida.

b. El que te dixo / dixera eso ta mintiendo.

³⁰ Tamién suel apaecer el V2 en suxuntivu cuando la cláusula principal ye negativa (e.g. Nun busco un home que muña vaques) o cuando modifiquen a un pronome indefiníu (e.g. Pido daqué que te preste; Non ví a naide que conozas).

³¹ Igual que nes oraciones subordinaes sustantives, esiste tamién la posibilidá d'utilizar un V1 nun tiempu de la esfera del pasáu con un presente de suxuntivu na cláusula subordinada cuando l'aición espresada nesta entiéndese como habitual (e.g. Lena nun dixo que'l so güelu trabaye muncho).

Esta alternanza de mou nun ta disponible con ciertu tipu de verbos na cláusula principal que, poles sos propiedaes semántiques, denoten siempre la esistencia d'una persona o cosa real, tales como «conocer», «ver», «mercar», «vender», etc., ye dicir que faen referencia a les característiques espresaes na subordinada relativa y, poro, l'únicu mou posible ye l'indicativu (e.g. Conozo un home que muñe / *muña vaques).

L'usu del suxuntivu nun ye frecuente en subordinaes relatives esplicatives o apositives, yá que nestes construcciones el inductor modal de la cláusula principal —bien sía un operador como la negación o les característiques semántiques del V1— nun tien acesu a la cláusula subordinada y ye obligatoria una interpretación específica y concreta del antecedente (e.g. Busco un hombre altu y fuerte, que muñe / *muña vaques). Nesti tipu d'oración de relativu ye onde pue apreciase meyor que'l V2 pue orientar más claramente les sos rellaciones temporales de manera independiente, ye dicir respeuto del momentu de la fala, non respeuto del momentu del eventu espresáu pol V1, por cuenta de la mayor independendencia sintáctica que tien la cláusula subordinada relativa esplicativa que la especificativa al respeutive de la cláusula principal.

Finalmente, el mou suxuntivu ye, sicasí, obligatoriu cuando la subordinada relativa apaec xeneralmente n'oraciones imperatives (e.g. Busca un home que muña vaques), negatives (e.g. Nun buscó un home que muñera vaques) ya interrogatives (e.g. ¿Buscó un home que muñera vaques?).

2.3 Oraciones subordinaes alverbiales

Les oraciones subordinaes alverbiales amuesen mayor heteroxeneidá que les subordinaes sustantives y de relativu, non solo pol gran númberu de tipos nes que se clasifiquen pol significáu qu'espresen sinón tamién poles característiques morfosintáctiques qu'esiben, más en concreto en rellación colos conceutos gramaticales de tiempu y mou. Dellos tipos d'oraciones subordinaes alverbiales

³² Nesti contestu tamién sería posible usar la perífrasis «dir a + infinitivu» en vez del pretéritu imperfectu de suxuntivu (e.g. Busqué un home que fora a muñir vaques).

asemeyense a les subordinaes sustantives y axetives en que nun amuesen apenas restriccións en cuanto al número de tempos verbales qu'almite'l V2 y nel sentíu de que los modos indicativu y suxuntivu puen tamién, n'ocasiones, alternar na cláusula subordinada. Esti ye'l casu de les cláusulas subordinaes qu'espresen causa o razón, resultáu o consecuencia —tamién llamaes ilatives o continuatives—, mou o manera,³³ llugar y concesión, que'l so V2 pue apaecer nun gran número de tempos verbales y xeneralmente almite'l mou indicativu:

Esfera	Exemplu	Relación temporal
PRESENTE	Failo porque so madre-y lo pidi	Simultaneidá
	Failo porque so madre-y lo pidió	Anterioridá
	Failo porque so madre-y lo pidía	Anterioridá
	Failo porque so madre-y lo pidiera	Anterioridá
	Failo porque so madre-y lo pidirá	Posterioridá
	Failo porque so madre-y lo pidiría	Posterioridá / Anterioridá
PASÁU	Fíxolo porque so madre-y lo pide	Simultaneidá
	Fíxolo porque so madre-y lo pidió	Anterioridá
	Fíxolo porque so madre-y lo pidía	Simultaneidá
	Fíxolo porque so madre-y lo pidiera	Anterioridá
	Fíxolo porque so madre-y lo pidirá	Posterioridá
	Fíxolo porque so madre-y lo pidiría	Posterioridá / Anterioridá

Cuadru 5. Concordanza temporal n'oraciones subordinaes alverbiales de causa o razón (V2 en mou indicativu)

Como pue vese nel Cuadru 5 les oraciones subordinaes alverbiales de razón compórtense de manera asemeyada a les subordinaes sustantives non restrictives y les subordinaes axetives, yá que, a pesar de que la noción de causa ye fundamentalmente retrospectiva, l'usu del presente, de los pretéritos y del futuru o condicional nes cláusulas subordinaes de les dependencies V1 (PRESENTE) → V2 (presente d'indicativu), V1 (PRESENTE) → V2 (pretéritu indefiníu, pretéritu imperfeutu d'indicativu y pretéritu imperfeutu de suxuntivu), y V1 (PRESENTE) → V2 (futuru y condicional) indica

³³ N'oraciones alverbiales de mou que se formen como una comparanza dientro d'una hipótesis irreal, ye posible usar el mou suxuntivu na cláusula subordinada (e.g. Asocedió tou como si fuera una película o un suau).

simultaneidá, anterioridá y posterioridá, respetivamente na esfera del presente y tamién pue observase una distinción ente los distintos pretéritos (l'indefiníu espresa aiciones sucedíes nun puntu concretu del pasáu, l'imperfectu d'indicativu aiciones qu'asocedíen regularmente y el pluscuamperfectu d'indicativu y l'imperfectu de suxuntivu aiciones reales o irreales asocedíes antes d'otra distinta de la espresada pol V1) y una neutralización de distintos tiempos verbales qu'espresen situaciones hipotétiques en pasáu per mediu del tiempu de futuru (conxetura probable) o condicional (fechu imaxinariu). Cuando'l V1 pertenez a la esfera del pasáu, l'usu de los pretéritos nel V2 tamién amuesa les mesmes distinciones que nes subordinaes sustantives non restrictives y les axetives, ye dicir: l'indefiníu suel indicar anterioridá, l'imperfectu d'indicativu simultaneidá y l'imperfectu de suxuntivu anterioridá inclusive respeito d'una tercera aición non espresada explícitamente. Pa espresar posterioridá esta llingua sírvese del condicional y el futuru, aunque esti últimu con muncha menor frecuencia.

Les oraciones subordinaes de mou o manera amuesen la mesma variedá de tiempos verbales y dependencies (e.g. Fai tou como yo-y digo; Fai tou como yo-y dicía; Fai too como yo-y dixe; etc.) que les de razón o causa y puen espresar tamién les tres rellaciones temporales, (e.g. Fixo les coses como yo-y dixe; Tán portándose como yo aconseyo; Ta pintando' cuarto de so hermana como-y gustará a ella). Les subordinaes ilatives comportéense d'igual manera porque, aunque espresen el resultáu d'una aición y, poro, suelen orientase siempre hacia'l futuru (e.g. El neñu nun quixo estudiar, asina que suspendió l'exame), tamién inclúin esceiciones (e.g. Nun queríen llegar tarde, polo que salieron muncho antes de casa; Nun quieren dexar tou pa l'últimu momentu, asina que terminarán el trabayu antes de la fecha prevista), pero son menos frecuentes nesti casu. Les subordinaes de llugar aseméyense tamién a les subordinaes de razón o causa puesto que nun exhiben restricciones en cuanto al númberu de tiempos verbales (e.g. Vive onde quier; Vive onde quería; Vive onde quixo; etc.) y rellaciones temporales (e.g.

Comen onde a él-y gustó; Comen onde a él-y gusta; Comen onde a él-y gustaría).³⁴ Finalmente, les subordinas concesives amuesen muncha flexibilidad no que se refier a los tiempos verbales (e.g. Él ta enfadáu anque naide-y fai nada; Él ta enfadáu anque naide-y fixo nada; Él ta enfadáu anque naide-y fairía nada; etc.) y les rellaciones temporales (e.g. Anque venda'l xatu taría preocupáu; Anque venda'l xatu toi preocupáu; Anque venda'l xatu tuvi preocupáu) por cuenta que'l so significáu nun ta estrechamente lligáu a un tiempu en concretu.

Ye tamién importante facer notar que, nes oraciones subordinas alverbiales de razón o causa, al igual qu'asocede nes oraciones subordinas sustantives non restrinxies, pue observase tamién la influencia de la negación como inductor modal, de manera que, cuando la cláusula principal apaez en negativa, el V2 pue escoyer el mou suxuntivu na cláusula subordinada:

Esfera	Exemplu	Rellación temporal
PRESENTE	Nun lo fai porque so madre-y lo pida	Simultaneidá / Posterioridá
	Nun lo fai porque so madre-y lo pidiera	Anterioridá
PASÁU	Nun lo fixo porque so madre-y lo pida	Simultaneidá
	Nun lo fixo porque so madre-y lo pidiera	Anterioridá / Simultaneidá / Posterioridá

Cuadru 6. Concordanza temporal n'oraciones subordinas alverbiales (V2 en mou suxuntivu)

Como se pue ver nel Cuadru 6, la dependencia V1 (PASÁU) → V2 (Pretéritu imperfeutu de suxuntivu) tamién reflexa ambigüedá semántica, yá que'l tiempu de pretéritu imperfeutu de suxuntivu espresa de nuevo anterioridá, simultaneidá³⁵ y posterioridá.³⁶

Les oraciones subordinas alverbiales de razón o causa y mou o manera tamién puen escoyer mou suxuntivu na cláusula subordinada si l'aición denotada pol V2 inda nun tuvo llugar (e.g. Nun lo faigas porque te lo pida él; Ella va facer el trabayu como yo diga) pero si l'aición yá asocedió entós el V2 apaez en mou indicativu (e.g. Tu faeslo

³⁴ A pesar d'esto, xeneralmente amuesen una coincidencia nel tiempu verbal de dambes cláusules (e.g. Guardo'l dineru onde naide lu ve.)

³⁵ L'usu del presente nel V2 implica que l'aición inda continua nel momentu actual.

³⁶ Pa espresar posterioridá ye más común utilizar la perífrasis verbal «dir a + infinitivu» (e.g. Nun lo fixo porque la so madre fora a pidi-ylo).

porque él te lo pide; Ella fixo'l trabayu como yo dixi). Les oraciones subordinaes ilatives, sicasí, xeneralmente utilicen el mou indicativu na cláusula subordinada (e.g. Naide-y falaba, asina ye que foise), pos indiquen que lo que se diz ye la consecuencia del fenómenu espresáu pola oración principal. Únicamente requieren el mou suxuntivu cuando añaden un matiz de finalidá o propósiu (e.g. El profesor esplicaba tou de manera que los alumnos pudieren entendelu). De manera asemeyada, l'usu del mou subjuntivo nel V2 nes subordinaes de llugar paez tar amestáu a un contestu qu'inclúi un eventu hipotéticu o non factual (e.g. Guardaré'l dineru onde naide lo vea; Siempre taba dispuestu a ayudar anque nun tuviera tiempu). Ye importante observar de nuevo que, debíu al usu tan común del pretéritu imperfeutu de suxuntivu n'asturianu, pue haber situaciones ambiguas pol usu d'esti tiempu verbal yá que pue espresar un eventu hipotéticu en referencia al presente, pasáu o futuru, polo qu'una desambigüación al traviés d'espresiones alverbiales de tiempu adecuaes resulta crucial (e.g. Anque nun vendiera'l xatu aquel día, taría preocupáu; Anque nun vendiera'l xatu güei, taría preocupáu; Anque nun vendiera'l xatu mañana, taría preocupáu).

A diferencia d'estos tipos d'oraciones subordinaes alverbiales, otros estrémense de les subordinaes sustantives y de relativu n'amosar munches restricciones en rellación colos tiempos verbales nos que pue apaecer el V2 y en que la eleición de mou nel V2 suel tar más determinada por una característica estructural —más específicamente, pola conxunción escoyida pa la cláusula subordinada alverbial— que pol verbu de la cláusula principal. Poro, nun gran númberu d'oraciones subordinaes alverbiales, como, por exemplu, les qu'espresen tiempu col conector «cuando», namái suelen dase les siguientes correspondencies: V1 (PRESENTE) → V2 (presente d'indicativu) (e.g. Como un bocadillu cuando tengo fame) y V1 (PASÁU) → V2 (pretéritu imperfeutu d'indicativu y pretéritu indefiníu) (e.g. Comí un bocadillu cuando tenía fame; Comí un bocadillu cuando tuvi fame).³⁷ Ye importante facer notar que pue apaecer el V2 en pretéritu imperfeutu o pretéritu indefiníu según se enfatice más la

³⁷ Tamién ye posible utilizar otres combinaciones, que guarden correllación ente'l tiempu verbal del V1 y el del V2 (e.g. Comía un bocadillu cuando tenía fame).

recurrencia o la puntualidá de l'aición, respetivamente, y que'l emplegu del futuru y del condicional nel V1 obliga la presencia del mou suxuntivu nel V2 (e.g. Comeré un bocadillu cuando tenga fame; Comería un bocadillu cuando tuviera fame). En tolos casos, sicasí, la cláusula subordinada espresa la rellación d'antioridá al respetive de la principal.

Esta rellación ente la dependencia temporal de les cláusules y el significáu del conector subordináu tamién se pue ver con otros nexos temporales distintos. Asina, por exemplu, «enantes que» o «primero de que» requieren que l'aición de la cláusula subordinada sía posterior a la de la principal (e.g. Riéronse munchu primero de que los regañaran) y «dempués que», obliga a l'aición de la cláusula subordinada a interpretase como anterior a la de la principal (e.g. Voi llevala al cine dempués de que salga de trabayar). En dambos casos, si'l V1 pertenez a la esfera del presente o asocede n'imperativu, el V2 apaec en presente de suxuntivu (e.g. Dime daqué enantes de que me vaiga) pero si'l V1 ye de la esfera del pasáu, el V2 apaec en pretéritu imperfeutu de suxuntivu (e.g. Llimpió too bien dempués de que terminara la fiesta). Finalmente, el conector «mientras que» compórtase de manera diferente nel sentíu qu'obliga a que les dos aiciones sían simultánees (e.g. Ellos sieguen el prau mientras que yo llindo les vaques), amás d'apaecer el verbu de la cláusula subordinada siempre nel mou indicativu.³⁸

Per otra parte, en dellos tipos d'oraciones subordinaes temporales tamién ye posible encontrar l' alternancia modal y, nestos contestos onde los dos modos puen alternar, el so usu sigue les riegles xenerales que tamién determinen el so usu nes subordinaes sustantives y relatives. Esti ye'l casu de les subordinaes temporales que marquen la llende inicial y final de la situación descrita, ye dicir les que son introducíes polos conectores «desque» y «hasta que», que suelen espresar anterioridá y posterioridá respetivamente. Nestos contestos suel utilizase'l mou indicativu cuando'l falante fai referencia na cláusula subordinada a un eventu factual, ye dicir qu'asocede o yá asocedió y que, poro, se considera una realidá (e.g. Nun-yos dixo nada hasta que

³⁸ Una subordinada col conector «mientras» pue apaec en mou suxuntivu cuando denota condición (e.g. Voi xugar al fútbol mientras pueda/ Intentaría ayuda-y mientras pudiera), sin embargu.

vinieron) y el *suxuntivu* cuando l'eventu representa daqué hipotético o non real (e.g. Habrá que vender los xatos desque tengan un año).³⁹ Asina, con dambos conectores, suelen dase les dependencias V1 (PRESENTE) → V2⁴⁰ (presente d'indicativu y presente de *suxuntivu*) (e.g. Corro hasta que canso; Sentaré equí desque canse) y V1 (PASÁU) → V2⁴¹ (pretéritu indefiníu, pretéritu imperfectu d'indicativu y pretéritu imperfectu de *suxuntivu*) (e.g. Vivíen ellí desque morrió'l so padre; Cantaría hasta que me dixeran que pare).

Otru grupu d'oraciones subordinaes alverbiales, les que espresen finalidá o propósiu, muestren únicamente dos dependencias: V1 (PRESENTE) → V2 (presente de *suxuntivu*) (e.g. Va al conceyu col envís de que-y faigan casu) y V1 (PASÁU) → V2 (pretéritu imperfectu de *suxuntivu*) (e.g. Foi al conceyu col envís de que-y fixeran casu). Ye importante notar qu'esti tipu de subordinaes escueyen obligatoriamente'l mou *suxuntivu* nel V2 pa espresar la finalidá, el propósiu, la intención, o la voluntá del falante, y, como estes nociones son n'esencia *prospeutives*, la rellación temporal espresada pola cláusula final ye xeneralmente la de posterioridá.

Finalmente, un casu interesante ye'l de les oraciones subordinaes condicionales qu'inclúin el conector «si».⁴² Nesti tipu d'oración subordinada alverbial les traces temporales y modales del V2 nun tán rexíos pol V1, como n'otros tipos de cláusules subordinaes, sinón que son reflexu de l'actitú del falante sobre la posibilidá, probabilidá o irrealidá del eventu al que se fai referencia na oración condicional en so conxuntu. Ye esí'l motivu de que'l cambéu de tiempu verbal y mou implica

³⁹ Esta diferencia de mou refléxase tamién nes subordinaes temporales colos conectores «en cuantes (que)» o «mal(a)penes». Al facer referencia a situaciones desconocíes nel tiempu presente, el V2 adopta'l mou *suxuntivu* (e.g. En cuantes que tenga llibre, voi dir a vete; Los niños tienen de quedar en clase malpenes venga'l profesor; pero cuando la situación ye conocida y tien llugar nel presente o nel pasáu, el verbu apaez en mou *indicativu* (e.g. En cuantes que tienen un día llibre, yá se van perhí de fiesta; Los niños portáronse mal malpenes vieno'l maestru).

⁴⁰ Ye posible que'l V2 apaezca tamién en pretéritu si l'aición que espresa ya terminó (e.g. Gústame'l fútbol desque me vine pa Madrid).

⁴¹ El V2 tamién pue apaecer en presente cuando ta asociáu a un significáu télicu (e.g. Les vaques engordaron muncho desque tán nel prau).

⁴² Por motivos d'espaci u y por ser les más comunes, equí solo voi faer referencia a les oraciones condicionales de causa-efectu, onde la correllación temporal ye más restrinxida que nes condicionales epistémicas (e.g. Si te dixo eso, tará bien arrepentíu).

importantes diferencias semántiques, tantu no referente a la interpretación que se fai del tiempu nel qu'asoceden los eventos como a la probabilidad de qu'estos tengan llugar. Asina, nes condicionales reales o de rellación necesaria úsase'l presente d'indicativu na prótasis pa espresar una condición que ye posible que se cumpla polo que la consecuencia fai referencia a un fechu facederu (e.g. Si él ye más formal, tendrá más trabayu). Nes condicionales potenciales o de rellación probable o contingente utilízase'l tiempu pretéritu imperfeutu de suxuntivu na cláusula subordinada pa espresar que nel momentu de falar lo que se diz ye contrariu a la realidá y, poro, la consecuencia ye más difícil que se produza (e.g. Si él fora más formal, tendría⁴³ más trabayu). Nes irreales o de rellación imposible (o tamién contrafautuales) úsase también el tiempu pretéritu imperfeutu de suxuntivu na prótasis pa indicar una condición que yá nun ye realizable polo que la consecuencia tampoco pue tener llugar yá (e.g. Si él fora más formal, tendría más trabayu). En rellación col tiempu verbal de l'apódosis, esti va ser xeneralmente'l presente⁴⁴ o futuru nes condicionales reales y el condicional nes potenciales ya irreales. D'esta miente, el fechu de qu'estos dos últimos tipos d'oración condicional, esto ye los de rellación probable y rellación imposible, se realicen al traviés de la mesma estructura n'asturianu, ye dicir col V1 en pretéritu imperfeutu de suxuntivu y col V2 en condicional, da llugar obviamente a un nuevu contestu d'ambigüedá semántica, que será resuelta per mediu de la presencia d'unes espresiones alverbiales de tiempu específicos.

Una vez vistes toles posibilidaes qu'ufren les oraciones subordinaes alverbiales en rellación col fenómenu de la concordanza temporal, podemos asumir que, a pesar de la heteroxeneidá de significados y estructura sintáctica qu'amuesen, debíu al estensu númberu de conectores qu'inclúi cada tipu de subordinada alverbial, esiste una cierta semeyanza ente dellos tipos, tales como les subordinaes de razón o causa, de mou o manera, de resultáu o consecuencia, de llugar y concesión, respeito a les

⁴³ Otros tiempos verbales, como por exemplu'l pretéritu imperfeutu d'indicativu, podríen sustituyir al condicional na apódosis de la oración condicional potencial (e.g. Si tuviéramos un martiellu, podíamos arreglalo).

⁴⁴ Con otros conectores, como por exemplu «a menos que», «a condición de que», «como», o «nel casu de que», ye posible usar el presente de suxuntivu na prótasis (e.g. Nun creo que t'ayude a menos que-yo pidas vs. Nun creo que t'ayude nun siendo que-y lo pidas).

combinaciones temporales ente les cláusules y a les relaciones temporales qu'espresen, amás de a los factores que gobiernen l'alternanza de modos verbales, que suelen tar asociada a la presencia d'inductores modales y a la distinción gramatical *realis / irrealis*. Hai otros dos tipos, como les subordinaes condicionales y les finales, qu'esiben munches restricciones na combinación de tiempos verbales y suelen indicar una única relación temporal, que deriva de les sos propiedaes semántiques inherentes. Finalmente, un casu interesante ye l'amosáu poles subordinaes temporales. Esti tipu de subordinada alverbial paez presentar gran variación en relación con estos criterios, principalmente porque son les característiques semántiques de los sos conectores, más que la conexón ente la referencia temporal de los verbos de les sos clauses, les que determinen en mayor midida la relación temporal y, poro, el número de tiempos verbales que puen asoceder nes combinaciones de tiempos.

3. Reflexón

N'esti trabayu úfrese un análisis de la combinatoria de tiempos nes oraciones complexes n'asturianu, que realizóse tomando como centru de la reflexón tolos tipos d'oraciones subordinaes. En llínees xenerales, les seiciones anteriores amuesen que'l verbu d'una cláusula subordinada sustantiva orienta xeneralmente les sos relaciones temporales al respetive de l'aición del verbu de la oración principal, lo que confirma que la combinatoria de tiempos verbales reflexa en muchos casos la esistencia de concordanza temporal y, tamién, que los significaos d'antioridá, simultaneidá y posterioridá qu'aporten los verbos subordinaos respeto del principal han tratase según la esfera de presente o de pasáu en que s'asitien. Dende'l puntu de vista estructural y teniendo en cuenta'l comportamientu común que paecen tener les subordinaes sustantives non restrictives, les subordinaes relatives axetives y un ampliu número de subordinaes alverbiales en relación con la dependencia temporal de los verbos de les sos cláusules, paez lóxico xeneralizar les siguientes regles combinatories:

V1	V2	Relación temporal
PRESENTE	Presente d'indicativu	Simultaneidá
	* ⁴⁵ Presente de suxuntivu	Simultaneidá / posterioridá
	Pretéritu imperfeutu d'indicativu	Anterioridá
	Pretéritu pluscuamperfeutu d'indicativu	Anterioridá
	Pretéritu imperfeutu de suxuntivu	Anterioridá
	*Pretéritu imperfeutu de suxuntivu	Anterioridá
	Pretéritu indefiníu	Anterioridá
	Futuru	Posterioridá
	Condicional	Posterioridá / Anterioridá
PASÁU	Presente d'indicativu	Simultaneidá
	*Presente de suxuntivu	Simultaneidá
	Pretéritu imperfeutu d'indicativu	Simultaneidá
	Pretéritu indefiníu	Anterioridá
	Pretéritu imperfeutu de suxuntivu	Anterioridá
	*Pretéritu imperfeutu de suxuntivu	Anterioridá / simultaneidá / posterioridá
	Futuru	Posterioridá
	Condicional	Posterioridá / Anterioridá

Cuadru 7. Regles xenerales de concordanza temporal n'asturianu

Sicasí, esta nun paez ser la única posibilidá esistente. Como se vio en munchos casos na parte dedicada a les subordinaes sustantives, la esistencia de distintos tipos de predicáu tamién reflexa que la concordanza temporal ente'l V1 y el V2 nun abarca nin muncho menos tolos casos. Paez más lóxico dicir que les restricciones en términos de los tiempos verbales ya incluso del mou utilizaos pol V2 vienen impuestos pol significáu del predicáu de la oración principal, como ye reflexáu poles subordinaes sustantives restrictives. Amás, munches combinaciones modales y temporales puen venir tamién determinaes por un tipu de construcción, por exemplu'l fechu de qu'una cláusula principal en negativa obliga al V2 a adoptar el mou suxuntivu, y a veces un tiempu verbal determináu.⁴⁶ Lo mesmo pue dicise de la distinción binaria *realis* / *irrealis*, qu'en munchos exemplos qu'inclúin subordinaes sustantives, relatives y

⁴⁵ Estes regles marcaes por «*» aplíquense na presencia d'un inductor del mou suxuntivu.

⁴⁶ Amás d'estos factores existen otros que puen tamién afectar les combinaciones de tiempos n'oraciones complexes y la forma na que se ordenan los eventos dientro d'una oración complexa, tales como la conocencia que tengamos del mundo, l'aspeutu léxicu del predicáu de la cláusula principal, l'aspeutu gramatical del V1 y l'información ufrida poles locuciones alverbiales de tiempu (Carrasco Gutiérrez 2015: 142-149).

alverbiales paez determinar la eleición de mou con una importante diferencia en significáu atribuyida a la factualidad del eventuu. Finalmente, ye importante facer notar l'importante papel que xueguen los conectores subordinaos alverbiales, pues, dependiendo del significáu que denoten, esixen un mou u otuu y, poro, puen tamién exercer una gran influencia sobre los tiempos verbales. Asina, paez coherente concluyir asumiendo que les esceiciones a una concordanza temporal entendida como riegles sintáctiques de combinación obligatorias (Hanssen 1913: 583, Gili Gaya 1976 [1943]: 220, Suñer & Padilla Rivera 1990: 185) nun son mui frecuentes pero sí numberoses y que paez entós lóxico entender el fenómenu de la correllación temporal asumiendo que les rellaciones temporales ente los acontecimientos y la correspondiente atraición modal dientro d'una oración complexa puen depender de la cronoloxía relativa ente les dos aiciones, la influencia de les propiedaes léxico-semántiques del predicáu de la cláusula principal y de los conectores subordinaos alverbiales.⁴⁷

4. Conclusión

Como resume d'esti estudiu, podemos dicir que pue resultar más preciso entender el fenómenu de la concordanza temporal como un mecanismu d'integración sintáctica y enunciativa pol que les categoríes gramaticales de tiempu y mou na cláusula subordinada tán parcial o totalmente determinaes poles de la cláusula principal, asina como poles propiedaes léxico-semántiques del predicáu d'esta cláusula o del conector que introduz la cláusula subordinada y de les característiques estructurales de la construcción específica na que s'atopen, más que como un tipu de condicionamientu sintácticu compuestu d'un conxuntu de riegles d'obligatoriu cumplimientu que llimita la combinación de tiempos verbales — inclusive de modos—

⁴⁷ Nesti sentíu, Rojo (1976: 72) propón considerar la concordanza temporal como parte d'un fenómenu más xeneral: "...lo que propongo es considerar que la consecutio temporum es un caso especial de algo más general a lo que podemos llamar «correspondencia de temporalidad»."

ente les cláusules d'una oración complexa, principalmente poles numberoses esceiciones qu'incumplen la correllación esperable. Esto ye, la correllación de tiempos ente'l verbu de la cláusula subordinada y el verbu de la cláusula principal tien de ser vista como una posibilidá de concordanza ente les dos cláusules, derivada de la sorellación de dependencia sintáctica y que surge como resultáu de la cronoloxía relativa d'una aición respeuto de la otra, pero non la única y, amás, actívese solamente en determinaos contestos sintácticos, semánticos y pragmático-discursivos, siempre y cuando'l falante decida facela efectiva. Esti contestu ye perimportante, per otra parte, pa entender de manera inequívoca'l tiempu verbal al que fae referencia'l pretéritu imperfectu de suxuntivu en munchos casos, yá que, como vimos nes seiciones anteriores, al tener un usu tan estendíu n'asturianu, cuenta tamién con mayor probabilidá d'ocurrir en contestos con ambigüedá temporal. Poro, lo que se presenta davezu nes gramátiques como esceiciones o violaciones a la correllación temporal paez ser la resultancia de la prioridá concedida en ciertos casos a la orientación respeuto d'otru puntu de referencia distintu del momentu de l'aición del V1 nun contestu determináu, que, anque pueda nun ser mui frecuente, nun dexa de ser correutu. Esto implica que, anque'l falante pueda tener presente les riegles combinatories que determinen de manera congruente la cronoloxía relativa ente les dos aiciones d'una oración complexa, siempre tien la posibilidá de nun faceles efectives si el contestu asina lo requier, dando muestres de la gran flexibilidad y complexidá de la llingua.

Referencies bibliográfiques

ACADEMIA DE LA LINGUA ASTURIANA (ALLA) (2001) *Gramática de la llingua asturiana*. 3ª

Edición, Uviéu: Academia de la Llingua Asturiana.

ANDRÉS DÍAZ, Ramón d' (2013) *Gramática comparada de las lenguas ibéricas*, Xixón: Trea.

BELLO, Andrés (1984) *Gramática de la lengua castellana*, Madrid: Edaf.

- BORREGO, Julio, José Jesús GÓMEZ ASENCIO & Emilio Jesús PRIETO (1986) *El subjuntivo: valores y usos*, Madrid: Sociedad General Española de Librería.
- BOSQUE, Ignacio, Juan José ACERO, Ángel LÓPEZ GARCÍA, Guillermo ROJO & Margarita SUÑER (1990) *Tiempo y aspecto en español*, Madrid: Cátedra.
- CARRASCO GUTIÉRREZ, Ángeles (1994) “La concordancia de tiempos en las gramáticas del español”, *Verba*, 21, 113-131.
- CARRASCO GUTIÉRREZ, Ángeles (1999) “El tiempo verbal y la sintaxis oracional. La consecutio temporum”, en I. Bosque & V. Demonte (eds), *Gramática Descriptiva de la Lengua Española*, v. II, Madrid: Espasa-Calpe, 3061-3128.
- CARRASCO GUTIÉRREZ, Ángeles (2000) *La concordancia de tiempos*, Madrid: Arco Libros.
- CARRASCO GUTIÉRREZ, Ángeles (2015) “Tiempo gramatical II: Las relaciones temporales interoracionales”, en J. G. Rexach (coord), *Enciclopedia de Lingüística Hispánica*, v. II, London: Routledge, 139-151.
- COSERIU, Eugenio (1976). “Das romanische Verbalsystem”, *Tübinger Beiträge zur Linguistik* 66, Tübingen: TBL-Verlag Gunter Narr.
- EGUREN, Luis & Olga FERNÁNDEZ SORIANO (2006) *La terminología gramatical*, Madrid: Gredos.
- ENÇ, Mürvet (1987) “Anchoring conditions for tense”, *Linguistic Inquiry*, 18(4), 633-657.
- GILI GAYA, Samuel (1976) [1943] *Curso superior de sintaxis española*, 11ª Edición, Barcelona: Vox.
- HANSEN, Federico (1913) *Gramática histórica de la lengua castellana*, Tübingen: Max Niemeyer.
- LUJÁN, Marta (1980) “Clitic promotion and modo in Spanish verbal complements”, *Linguistics*, 18, 381-484.
- PICALLO I SOLER, M. Carme (1984) “El nudo FLEX y el parámetro del sujeto nulo”, en I. Bosque (ed)., *Indicativo y Subjuntivo*, Madrid: Taurus, 202-233.
- REAL ACADEMIA DE LA LENGUA ESPAÑOLA (RAE) (2009) *Nueva gramática de la lengua española*, v. I y II, Madrid: Espasa Libros.

- RIVERO, María Luisa (1971) "Mood and Presupposition in Spanish", *Foundations of Language*, 7, 305-336.
- ROJO, Guillermo (1974) "La temporalidad verbal en español", *Verba*, 1, 78-149.
- ROJO, Guillermo (1976) "La correlación temporal", *Verba*, 3, 65-89.
- SUÑER, Margarita (1979) "El principio de la concordantia temporum en la gramática generativa", *Revista de lingüística teórica y aplicada*, 17, 7-17.
- SUÑER, Margarita (1990) "El tiempo en las subordinadas", en I. Bosque (ed.), *Tiempo y aspecto en español*, Madrid: Cátedra, 77-105.
- SUÑER, Margarita & José Antonio PADILLA RIVERA (1987). "Concordancia temporal y subjuntivo", en I. Bosque (ed), *Indicativo y subjuntivo*, Madrid: Taurus, 185-201.
- VANELLI, Laura (1991) "La concordanza dei Tempi", en L. Renzi & G. Salvi, *Grande grammatica italiana di consultazione*, v. 2, Bologna: Il Mulino, 611-632.
- VEIGA, Alexandre (1996) "De sintaxis verbal española: Correlación temporal y cronología relativa de procesos verbales", en M. Casado Velarde *et al.* (eds.), *Scripta Philologica in memoriam Manuel Taboada Cid*, La Coruña: Universidad de La Coruña, 611-632.
- VIEJO FERNÁNDEZ, Xulio (1997) *Las formas compuestas en el sistema verbal asturiano*, Uviéu: Universidá d'Uviéu.